

१. मनुष्याचा देव आणि विश्वाचा देव!

वाहत्या नदीत काठी आपटली असता त्या नदीच्या अखंड धारेचे पळभर दोन भाग झालेले भासतात. सध्याकाळी अधुकलेल्या अखंड आकाशात मध्येच कुठे जी पहिली चादणी लुकलुकू लागते ती तशी चमकण्यासरशी ह्या अखंड आकाशाला एक गणनबिंदु मिळून त्याच्या चारीकडे चार बाजू चटकन वेगळ्या झाल्याशा भासतात.

ह्या पदार्थजातीतही मनुष्याच्या जाणिवेची चादणी चमकू लागताच त्याचे अकस्मात् दोन भाग पडतात. उभे विश्व, अनंताच्या या टोकापासून त्या टोकापर्यंत चरकन् कापले जाऊन दुभंग होऊन पडते. सुरूप आणि कुरूप, सुगंधी आणि दुर्गंधी, मजुळ आणि कर्कश, मृदुल आणि कठोर, प्रिय आणि अप्रिय, चांगले आणि वाईट, दैवी आणि राक्षसी, ही सगळी द्वंद्वे मनुष्य हा ह्या यच्चयावत् विश्वाचा, वस्तुजातीचा, केद्र कल्पिल्यामुळेच, मध्यबिंदु समजला जाताच, अकस्मात् उत्पन्न होतात. मनुष्यास जो सुखद तो विश्वाचा एक भाग, मनुष्यास जो दुःखद तो दुसरा. पहिला चांगला, दुसरा वाईट.

ज्याने विश्वाचा मनुष्यास सुखद होणारा हा चांगला भाग निर्मिला तो देव; मनुष्यास दुःख देणारा तो दुसरा वाईट भाग निर्मिला तो राक्षस.

मनुष्याच्याच लाबीरुदीचा गज घेऊन विश्वाची उपयुक्तता, बरेवाईटपणा, मोजला असता ह्या मोजणीचा हा निकाल फारसा चुकत आहे असे काही म्हणता येणार नाही.

विश्वाची उपयुक्तता आपल्या मापानेच मनुष्याने अशी मापावी हेही अपरिहार्यच होते. विश्वाचे रसरूप-गंधस्पर्शादि सारेच ज्ञान मनुष्याला त्याच्यापाशी असलेल्या पाच ज्ञानेन्द्रियांनीच काय ते कळू शकणार. विश्वातील वस्तुजात एकेकी गणून, तिचे पृथक्करण करून, ते घटक पुन्हा मोजून त्या अमर्याद व्यापाची जंत्री करीत राहिल्याने विश्वाच्या असीम महाकोशातील वस्तुजातीचे मोजमाप्रकरणे केवळ अशक्य असे समजून आपल्या प्राचीन तत्वज्ञान्यानी, आपल्या पाच ज्ञानेन्द्रियांनीच ज्या अर्थी हे सर्व विश्व केव्हाही जे काही आकळले जाऊ शकणारे आहे ते जाऊ शकते, त्या अर्थी त्याचे 'पंचीकरण' करणे हाच वर्गीकरणाचा उत्कृष्ट मार्ग होय असे जे ठरविले ते एका अर्थी क्रमप्राप्तच होते. इतकेच नव्हे, तर तो त्याच्या अप्रतिम बुद्धिमत्तेचा त्या काळचा एक आश्चर्यकारक विजयच होता. ज्ञानेन्द्रियेच जर पाच तर विश्वाचे यच्चयावत् वस्तुजात त्यांच्या त्या पाच गुणांपैकी कोणत्यातरी एका वा अनेक गुणाचेच असणार. अर्थात् त्या पाच गुणांच्या तत्वानी, पंचमहाभूतानीच, ते घडलेले असणार. ह्या विश्वदेवाचा आम्हाशी जो काही सवाद होणे शक्य आहे तो ह्या त्याच्या पाचमुखानीच काय तो होणार म्हणूनच तो विश्वदेव, तो महादेव पंचमुखी होय! आपल्या ज्ञानेन्द्रियांनी विश्वाच्या गुणधर्मांचे आकलन करण्याचा मनुष्याचा हा यत्न जितका अपरिहार्य नि सहज, तितकाच स्वतःच्या अंतःकरणाने त्या विश्वाला निर्मिणान्या देवाच्या अंतःकरणाची कल्पना करण्याचा मनुष्याचा यत्नही साहजिकच होता. त्यातही मनुष्याला सुख देण्यासाठीच कोण्या दयाळू देवाने ही सृष्टि निर्मिली असली पाहिजे, ह्या मानवी निष्ठेला अत्यंत प्रबळ असा पाठिंबा ही सृष्टिदेवीच प्रतिपदी, प्रतिपली तिला तशी लहरच आली की सारखी देत राही, आजही देतेच आहे!